

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

УДК 379.85 (477.71)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.54.63-71>

С. Уліганець, канд. геогр. наук, доц.

e-mail: uliganez@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9960-6752,

Л. Мельник, канд. геогр. наук

e-mail: lysil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2932-3773,

У. Шинкаренко, магістр

e-mail: ulya.shinkarenko11@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7625-1947

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ ЯК ОДНОГО З НАПРЯМІВ ТУРИНДУСТРІЇ
У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Досліджено сучасні зміни в туризмі України, що пов'язані з посиленням інтересу до військових турів. На прикладі Київської області за допомогою розгляду суб'єктів туристичної індустрії (туристичні фірми) та опитування населення було розглянуто можливості розвитку нового сегменту туризму для цієї місцевості. До початку повномасштабної агресії Росії проти України в 2022 р. цей напрям був недостатньо представлений у цілому по всіх регіонах, хоча історико-культурна база є доволі значною. Із вивчення культурної спадщини у державі загалом та в одному з її регіонів – Київській області – було розглянуто як різноманітність військових об'єктів, фортифікаційних ліній, музеїв, історичних полів битв, так і трансформацію населення та готовність показувати свою історію і досвід боротьби за незалежність. Беручи до уваги те, що військовий туризм здійснюється з метою самоосвіти та особистого досвіду, він є важливою частиною надання відвідувачам можливості зануритися в місця, пов'язані з патріотичними подіями. На разі кордони України закриті для туристів, у державі триває воєнний стан, і безпекова ситуація не дозволяє повноцінно розвиватися туристичній індустрії. Однак важливим для тих, хто працює у сфері послуг, є післявоєнне відновлення та представлення стратегії розвитку туристичних дестинацій. Відповідно до цього було запропоновано ряд рекомендацій щодо розвитку військового туризму на Київщині з урахуванням бачення місцевих мешканців і подій, які там відбулися. Серед складених пропозицій основну увагу прикуто до символів незламності в часи війни (півник з Бороднянки, пес Патрон, українські пісні, створені під час війни тощо), які можуть слугувати назвами до фестивалів, майстер-класів тощо. Представлене дослідження актуальне, оскільки зростає зацікавленість з боку іноземних туристів. Саме тому дослідження базується не просто на історичному чи архітектурному аналізі об'єктів, а на розгляді сучасної ситуації, яка надає можливості огляду міст, що були в окупації. Тому військовий туризм, що буде розвиватися в поствоєнний період, має базуватися як на якісних, так і кількісних методах дослідження, що при ґрунтовному аналізі дозволить підвищити інтерес до військових заходів без шкоди для місцевого населення.

Ключові слова: військовий туризм, Київська область, історико-культурні ресурси, музейні комплекси, екскурсії.

Постановка проблеми. Зацікавленість військовим туризмом як одним із напрямів залучення туристів спостерігався завжди, особливо на тих територіях, де розташовано багато об'єктів військової спадщини. Проте не завжди аудиторія виявляється підготовленою до відвідування полів битв, конкретних місць пам'яті. Наприклад, італійський фашизм чи німецький нацизм викликає певні проблеми колективної пам'яті (економічні, демографічні) у конкретних груп відвідувачів. Саме тому у військовому туризмі відбувся перехід до відвідування військових меморіалів та музеїв, а також підготовка нових методів подачі інформації для різних груп (дорослих\дітей). Зважаючи на те, що екскурсії на військову тематику містять сталий набір пам'яток, важливу увагу слід приділяти саме молодшій аудиторії, для якої важливим аспектом відвідування є залученість до процесу, тобто необхідні не просто лекція та огляд, а застосування форм анімації в музеях для того, щоб учасники могли відчути конкретну епоху більш реалістично. На сьогодні в Україні військовий туризм лише починає розвиватися як самостійний напрям, що побудований не лише на історико-культурних об'єктах. Окрім екскурсій фортифікаційними спорудами, бєлігеративними ландшафтами можна відвідати ще й історичні фестивалі та інші заходи, які організовують клуби історичної реконструкції. Київська область, хоча й мала багато історичних місць, що пов'язані з різними подіями, однак не розвивалася в напрямі військово-історичного туризму, а отже, продовження його

розвитку полягає в масовій відвідуваності міст, які стали символами війни (Буча, Бороднянка тощо) наразі під питанням, оскільки вважати ці населені пункти туристичними магнітами буде не зовсім тактовно, з огляду на події, які відбувалися на цих територіях. Проте вибір доречних форм туристичної діяльності та погодження її з місцевими мешканцями, органами влади дозволить покращити комунікацію з іноземцями та краще інформувати їх про перебіг російської агресії в Україні. Головним баченням у розвитку туризму в Україні, зокрема і військового, є представлення країни як безпечної, перш за все для туриста, а також такої, що не буде асоціюватися з негативними наслідками війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання вивчення військового туризму в Україні протягом останніх п'яти років (2017–2022) займалося не багато вчених. Варто зазначити, що поява цих публікацій збігається з початком конфлікту на сході України. Саме з 2014 р. почався аналіз дефініцій цього поняття, його класифікації та подальшого представлення як екстремального та інноваційного напрямку надання туристичних послуг. Зокрема, тематикою наявних понять займалися О. Поліщук (2014), Н. Кампов та О. Касинець (2016) [1, 2]. Упродовж наступних років з'явилися напрацювання щодо ресурсної бази, яка може використовуватися під час проведення військових турів. Туристично-рекреаційну діяльність на прикладі закордонного досвіду організації турів розглянув В. Кушнар'ов (2018) [3]. Н. Корні-

лова в роботі: "Військово-патріотичні тури – сучасний напрям внутрішнього туризму" виділила конкретні регіони, які, маючи історико-рекреаційний потенціал, можуть почати залучати туристів до військової теми (2019) [4]. Роботи, створені в 2022 р., ставлять перед собою задачу розвитку військового туризму після закінчення російсько-української війни. Серед таких варто зазначити Н. Барвінок та Н. Малярчук, які займалися переосмисленням туристичної галузі та перспектив, які може отримати Україна після завершення воєнних дій [5, 6].

Напрацювання в темі військового туризму мають представники географічного факультету, кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Цей напрям простежується ще в роботах О. Любіцевої (2008) та В. Кіптенко (2010) [7, 8]. Хоча цей вид туризму не розглядається ними дуже детально, проте виокремлюється в самостійний напрям. Також варто зазначити, що в 2010 р. КНУ імені Тараса Шевченка було запропоновано створити програму розвитку військового туризму, однак ідея не знайшла підтримки в уряді України. Окрім наведених вище науковців, питанням можливої імплементації міжнародного досвіду в залученні військово-історичних туристичних об'єктів займалися І. Винниченко (2016) та І. Смирнов (2017) [9, 10]. Таким чином, варто зазначити, що на сьогодні вже існує розроблена певна база визначень поняття військового туризму та його класифікація, однак недостатньо ще вивчені в регіональному розрізі наявні ресурси як об'єкти показу для туристів.

Мета статті. Дослідити перспективи розвитку військового туризму на прикладі окремого регіону України, який у період війни пережив масові атаки та руйнування. Проаналізувати ставлення та готовність населення приймати туристів на своїй території за допомогою онлайн-опитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи значення військового туризму в контексті важливості розбудови України після перемоги у війні з РФ, важливо зазначити його потенційне домінування серед інших видів туризму, оскільки попит на відвідування місць, де велися бойові дії та висвітлення тем, що пов'язані з ключовими подіями в перебігу війни, можуть зацікавити іноземних туристів, які неодмінно прийдуть після звільнення всіх окупованих територій. З огляду на географічне положення України та історію її становлення, можна вказати на наявність багатьох пам'яток, які дають нам інформацію про різні періоди, котрі виділяються у формуванні нашої держави. Через ряд війн та повстань, що безпосередньо проходили в межах сучасних кордонів України, у нас нараховується чимало об'єктів, що можуть нагадувати про різні роки в історії України. Зокрема, у нас є чимало меморіалів воїнам польської, австро-угорської, німецької армій та інших, музеїв, замків-фортець та військових укріплень. Сьогодні ці об'єкти відреставровані та відновлені після тих страшних подій, коли багато населених пунктів було вщент знищено, завдано великих руйнувань як цивільним жителям, так і окремим історико-культурним об'єктам. Наразі місце України щодо розвитку військово-історичних турів, які хоча й є специфічним напрямом надання туристичних послуг, але прикуті погляди населення багатьох країн світу дозволяють робити висновки про зацікавленість з боку різних туристів. Одна з найбільших континентальних війн із часів Другої світової війни, як описують повномасштабне вторгнення РФ в Україну в політичних інститутах, може продемонструвати тим охочим відвідати нашу країну після перемоги та відновлення, як саме змінювався імідж

територій від туристично привабливих до обороноздатних в умовах воєнного стану. Докази російської агресії в культурній спадщині нашої держави можуть стати сучасними прикладами розвитку військового туризму в Європі.

Кожна країна розвиває військово-подієвий чи військово-історичний туризм по-різному, залежно від специфіки самих туристів, їхньої мотивації та ресурсів кожного окремого регіону. Враховуючи, що в цілому військовий туризм є нішевим і привабливим перш за все для тих, хто цікавиться військовою історією та працює у сфері, дотичній до історії (антропологі, етнографі, екскурсоводи тощо), його розвиток, незважаючи на можливе залучення всіх охочих, імовірно залишатиметься невеликим і нецікавим для широкої аудиторії. В Європі, однак, є туристичні фірми, які орієнтовані на продаж саме військових турів, і Україна може бути цікавою країною в цьому контексті. Ще одним фактором привабливості, який існував і до початку воєнних дій на території України, є різноманітність наших ресурсів. Кожен громадянин країни під час своєї подорожі хоче знайти нагадування про свою рідну країну. У цьому плані Україна унікальна, оскільки може запропонувати жителю Німеччини (німецько-радянська війна), Польщі (польсько-українська війна), Франції (Наполеонівській війні), Туреччині (російсько-турецька війна), Швеції (Полтавська битва) та інших країн відвідати місця, які у свій час стали ключовими у військово-політичних змаганнях. Відстоювати свою незалежність саме військовим, а не дипломатичним, шляхом Україна, на жаль, продовжила й у 2014 р. і станом на початок 2023 р. створюється нова нотатка в нашій історії. Відповідно до цього відбуваються зміни щодо знищення і водночас появи нових пам'яток, через які можна дізнаватися про перебіг подій у тому чи іншому місці. Щодо статистичних даних по історичним пам'яткам, які на сьогодні пошкоджені, такі показники сьогодні важко відстежувати, проте станом на 2022 р. (грудень) зруйновано понад 550 пам'яток та об'єктів культури в різних регіонах країни [11]. Однак варто зазначити, що попри це туризм відповідного напрямку все ж має можливість розвиватися в Україні й до закінчення військових дій через перехід в онлайн режим, а саме: розробки віртуального музею пам'яті війни, створення 3D-моделей пам'ятників та архітектурних споруд. Таким чином, із втратою нашого культурного надбання у фізичному плані наша держава намагається не втратити його ще й у духовному. Саме тому завдяки оцифруванню творів мистецтва, навіть в умовах закритих кордонів, Україна може ознайомлювати всіх з правдивими фактами сьогоденної війни на міжнародному рівні, підвищуючи обізнаність та інтерес з боку мільйона іноземців. Окрім цього, важливим аспектом є вдосконалення системи стимулів для вивчення історії не лише дорослими, а й школярами. Саме тому в межах військового туризму не варто забувати орієнтуватися на дитячу групу, яка приїжджає на екскурсії. Тому відповідні департаменти з розвитку турпродуктів, культури та освіти мають займатися належними програмами, у яких буде передбачена можливість організації виїзних екскурсій та таборів для дітей. Можливість відвідування історичних фестивалів, пізнавальних та інтерактивних екскурсій у музеях – все це дозволить об'єднати та покращити знання про свою історію в суспільстві.

Розглядаючи можливості розвитку військового туризму в Україні на базі її історико-культурних пам'яток, можна зазначити значну кількість об'єктів, що становлять військову спадщину (рис. 1.). Відповідно до наведеної картосхеми можна зробити висновок про те, що кожен регіон унікальний і володіє великою кількістю об'єктів, які

можуть становити інтерес у розрізі військово-історичного туризму. Одними з лідерів за загальною чисельністю предметів показу є Дніпропетровська, Запорізька, Черкаська, Чернігівська та Харківська області. Значне переважання в цих регіонах можна пояснити раннім періодом їх освоєння, а також пов'язаністю цих територій з відомими історичними постатями, місцями битв, військових кладовищ та музеїв. Також варто вказати на наявність у них визначних історичних населених місць, зокрема у Дніпропетровській області та Запорізькій області таких нараховується – 6; Черкаській – 13; Чернігівській – 14; Харківській – 16. Окрім зазначених регіонів, інші території володіють не меншою кількістю місць, які можуть оглянути туристи. Наприклад, добу Австро-Угорської імперії відображають пам'ятки Закарпатської області, Львівської та Чернівецької областей. Литовсько-польська доба чітко простежується в Києві, Рівненській, Волинській та Житомирській областях. Фортесні та земляні укріплення,

замки, ДОТи, бункери, та музеї зброї – усе це репрезентує історію, що творилася на українських землях. З огляду на розглянуті приклади, що використовуються під час організації екскурсій, варто зазначити, що, на перший погляд, вони мають більший стосунок до історико-культурного туризму. Однак так чи інакше вони також застосовуються й у військово-історичному туризмі, адже пов'язані з перебігом певних подій (війн, нападів, набігів, повстань). Розмежовуючи два наведені підходи, зауважимо, що останній напрям представлений тією цільовою групою туристів, яка, окрім звичайного споглядання пам'яток, цікавиться реконструкцією подій, належить до якоїсь військово-історичної спільноти, є діючим/колишнім військовослужбовцем. Окрім екскурсійно-ознайомчого напрямку, у військовому туризмі можна виокремити і волонтерський пошук захоронень воїнів у різні періоди суспільного та культурного розвитку України. У межах нашої держави це передусім Перша та Друга світові війни.

Рис.1. Культурна спадщина в Україні

Джерело: складено авторами із застосуванням програмного продукту Qgis.

Потенціал Київської області в розвитку військового туризму досить великий, як за рахунок значної кількості об'єктів, так і щодо відвідуваності представниками урядів різних країн протягом повномасштабної війни, що триває і досі. Налагодження дипломатичних зв'язків у цей період дозволить залучати нові групи туристів у майбутньому, коли ситуація стабілізується і відвідування країни стане безпечним. Для військового туризму регіон унікальний, адже на його прикладі можна спостерігати, як розгорталися військові дії поблизу столиці. Зважаючи на те, що багато міст зазнали значних руйнувань та воєнних злочинів з боку РФ, до розвитку будь-якого напрямку туризму варто підходити з точки зору готовності місцевих мешканців приймати групи туристів у себе в місті. З урахуванням цього фактора в липні 2022 р. ми провели дослідження щодо прагнення жителів України до надання туристичних послуг у містах, що стали знайомими для Київської області (рис. 2). Це опитування складалось із 9 запитань (2 з яких т. зв. –паспортички, 5 із

запропонованими відповідями та 2 відкритих). Складена Google форма містить 101 відповідь від респондентів з усієї України. Звісно, доцільнішим та репрезентативнішим могло б слугувати дослідження саме жителів таких міст, як Буча, Бородянка, Ірпінь тощо, які безпосередньо виступають головними дестинаціями для туризму. Проте значна частина місцевих жителів виїхала з цієї території, хтось отримав поранення або ж загинув. З огляду на цей фактор, літній період, у який проводився збір думок, дозволив опитати майже 19 % жителів населених пунктів, на які ми були зорієнтовані, що видно з наведеної нижче діаграми. Інтерпретація результатів містить такі висновки: по-перше, вікова структура представлена здебільшого молоддю віком від 18–25 (64,4 %) та групою 25–40 років (18,8 %). Майже половина опитаних (45,5 %) проживала в одному з регіонів України. На запитання про можливий зріст попиту на відвідуваність Київської області після завершення війни – 75,2 % людей схилиються до думки про масове відвідування цієї території. Також заува-

жимо, що 52,5 % респондентів вважають, що відвідування міст Київщини, які були в окупації, є раціональним, тоді як 30,7 % не підтримують думки про те, що ці міста варто демонструвати як локації для туризму. Із запропонованих видів туризму, які слушно було б розвивати в межах досліджуваного регіону, респонденти зупинилися на двох: військовий – 50,5 % та зелений екологічний – 42,6 %. Питання використання земель Бучі, Бороднянки, Ірпеня тощо отримало 74,3 % підтримки використання під побудову меморіальних комплексів та музеїв. Однак на запитання про воєнну тематику потенційних екскурсій 62,4 % людей не підтримали ідею про одностороннє висвітлення потенціалу цих територій лише через призму останніх подій. Відкрите питання, яке дозволило респондентам обґрунтувати свою думку щодо потенційно можливого розвитку туризму в межах Київщини, знайшло як підтримку, так і критику. Загальна думка базувалася на тому, що все ж військовий туризм варто розвивати, адже це хоч і кривава, але реальна сторінка історії нашого народу, і як би не було боляче про це згадувати, та

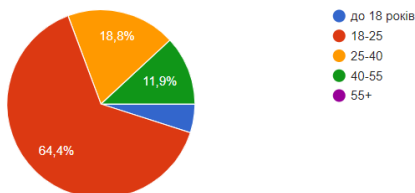
забувати неможна. Проте неможна забувати й про інтереси місцевого населення: в найближчі роки людям буде дуже боляче згадувати події, які вони пережили. Саме тому місцева влада має подбати як про фізичне відновлення цих міст, упорядкування інфраструктури (житлової, соціальної), так і про психологічний стан населення.

Тематика розвитку післявоєнного туризму є досить актуальним завданням сьогодення, особливо на Київщині. Прекрасна транспортна розв'язка, наявність в області двох пасажирських аеропортів після війни можуть сприяти великому потоку закордонних туристів, які в першу чергу прагнуть досягнути історію війни в Україні та, звісно ж, сюди з'їжджатимуться українці зі всієї країни, адже вони зацікавлені в цьому, як показало опитування. Перш за все варто провести роботу з місцевим населенням і дізнатися про їхні інтереси та потреби в розвитку турпродукту та розробці бренду місцевості, адже, як відомо, бренд місцевості формує населення і він має бути таким, яким його бачать безпосередньо ті, хто його населяє.

Запитання 1

Вік

101 відповідь

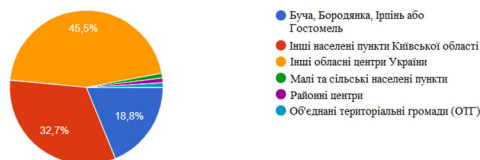

Запитання 2

Ваше місце проживання (до війни)

101 відповідь

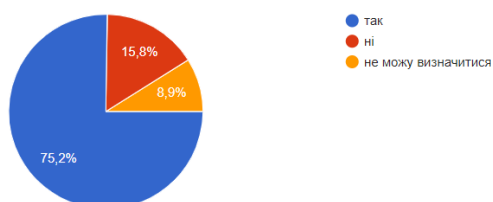
[Копіювати](#)

Запитання 3

Як думаєте, чи стане більш активним туризм на Київщині після закінчення війни?

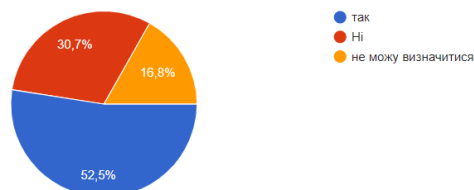
101 відповідь

Запитання 4

Чи є доречним розвивати туризм у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бороднянці та інших містах, які постраждали внаслідок війни, після її закінчення?

101 відповідь

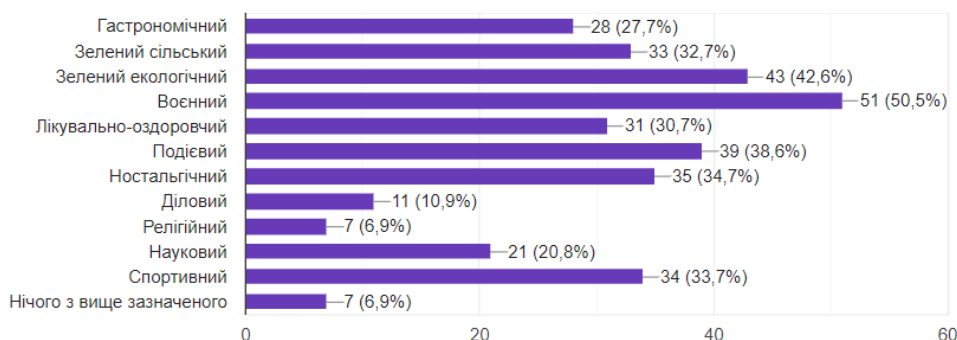

Запитання 5

На вашу думку, які види туризму буде доречно розвивати після війни на Київщині? (може бути кілька відповідей)

[Копіювати](#)

101 відповідь

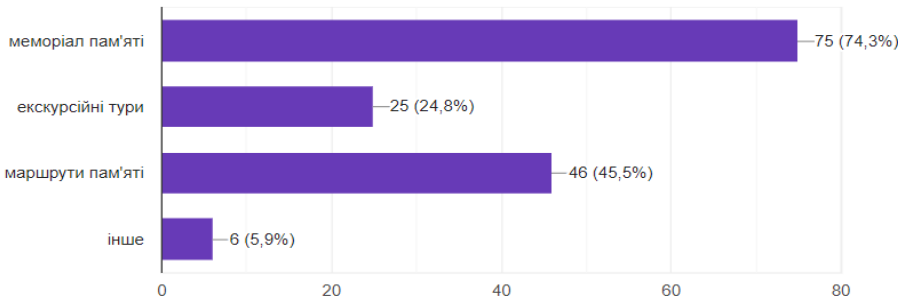

Запитання 6

На вашу думку, яким чином буде найдоречніше використання земель Ірпеня, Бучі, Бородянки та інших міст? (може бути кілька варіантів відповіді)

101 відповідь

 Копіювати

Запитання 7

Якщо ви обрали інше, вкажіть будь ласка, що саме?

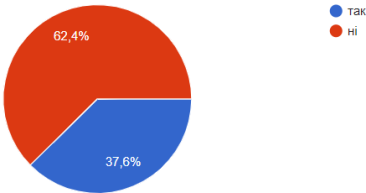
6 відповідей

Музейний туризм
Ірпінь
-
музей
Розвивати на цих територіях активний та подієвий туризм. Зокрема робити екскурсійні маршрути (велo) відпочинку у міських парках та в цілому на природі.
музей

Запитання 8

Чи було б вам комфортно, як жителям цих міст, щоб після війни проводилися екскурсійні тури, присвячені темі війни?

101 відповідь

Запитання 9

Напишіть свою думку стосовно розвитку поствоєнного туризму у даній місцевості

31 відповідь

Я вважаю це недоречним, так як там загинуло дуже багато людей
даже гарна ідея, якщо таке буде перше що зроблю відвідаю ті місця
Розвиток можливий, але не в найближчі роки, бо це великий психологічний тиск на населення, для цього потрібен час, точно не менше 10 років
Після закінчення війни, після нашої перемоги, відбудувавши Україну, можна, а навіть доцільно розвивати туризм, особливо військовий туризм. На мою думку, туристам буде цікаво побачити на власні очі зруйновані об'єкти, адже навіть зараз велика кількість українців з інших регіонів України (центральна, західна) відвідують населені пункти Київщини, щоб побачити зруйновані автомобілі і т.д.
Нам, українцям потрібно буде підняти економіку країни, а туризм як перспективна галузь, яка пов'язана з багатьма іншими видами економічної діяльності не повинна залишитися без уваги!
Поствоєнний туризм є справді дуже важливим, адже таким чином можна показати всю силу та незламність українського народу. Нехай усі побачать, що в цій війні не вистояв лише бетон, а жорстокість окупантів ніколи не зламає української жаги до свободи
Підтримую
Людям потрібно навпаки від цього відволіктись, забагато воно нагадує болю
Занадто страшні події відбулися в цих містах. Якщо і організувати проведення туристичних маневрів, то лише у вигляді урочистих меморіальних дій. Робити атракції в цих містах і брати за це гроші - танець на кладовіщі.
Не потрібно перетворювати на атракціон та робити акцент на війні
Я би не хотіла, щоб у моєму відбудованому місті лишалися зруйновані об'єкти і там було купа туристів для того, щоб дивитися на наслідки війни - хай краще дивляться, яке прекрасне місто ми відбудуємо
головне, щоб це не приносило дискомфорт місцевим
таке опитування необхідно пройти всім жителям цих міст і варто враховувати їх думку
Створення меморіалів пам'яті

Потрібно розвивати волонтерський туризм, аби міста відновлювалися, і розповсюджувати інформацію про них на весь світ, щоб про цю трагедію знав кожен.
Досить хороша ідея, тому що мені наприклад було цікаво відвідати ці міста та почути їх історію
Важко сказати, коли багато людей просто втратили домівки, то говорити про туризм ще зарано, спершу треба відбудувати все
-
Це чудова ідея, підтримую
Підтримую!
Неможливо робити екскурсії на горі інших людей. Так про це повинні знати всі, але на чужому горі не будеш нічого
Головне Перемога, а туризм є і буде!
Щоб всі побачили наслідки яких завдала війна
Поствоєнний туризм - це можливість всім побачити правду, знати та пам'ятати про ці події в історії України
Головне, щоб закінчилась швидко війна
Історію треба зберігати, аби нащадки знали про все, що творилося на наших землях, але робити з цього туристичне місце по типу Чорнобилю - я категорично проти
не потрібно будувати туризм на горі людей, принаймні у найближчі 10 років
Пам'ять про жертв війни
Я думаю, що після війни до Київщини однозначно зросте потік туристів. Просте тема військового туризму буде актуальною до того моменту поки дані території не будуть відбудовані до їх колишнього стану. Тому вважаю доцільним розвивати ті види туризму, які раніше були запроваджені для Київської області, а військові дії які велися на цих територіях відобразити через меморіал, колекції музеїв чи віртуальну складову: відеоігри, додатки, тощо.

Про це варто говорити і розвивати поствоєнний туризм. Так, можливо, спочатку мешканцям вищеперехожених міст буде важко приймати і бачити туристів. Проте це може допомогти відновленню і розвитку територій. Це як меморіальні місця після II світової війни. Вони мають існувати, аби покоління не забували про ті події

Вважаю доречним створювати маршрути пам'яті з метою постійного нагадування людям про російсько-українську війну, про геноцид українців, про жорстокість росії і росіян. Таке нагадування потрібне не українцям - радше іноземцям, котрі люблять "рашн". Котрі не знають, хто такі справжні росіяни.

З метою поширення правди про війну проти України, яку розв'язала росія і її народ, доречно створювати будь-яку культурну платформу і нести її в маси, говорити про це на увесь світ.

Як жителю Бучі, мені було б комфортно якби було максимум пару місць/точок, відведених для екскурсій. Вважаю, що якщо кількість буде більша, це може негативно вплинути на емоційному стані жителів цих міст.

Рис. 2. Опитування щодо розвитку військового туризму на Київщині

Джерело: складено авторами станом на липень 2022 р.

Зважаючи на те, що в Україні тривають бойові дії, варіанти із замовлення військових турів не доступні, адже масове відвідування звичайними мешканцями небезпечне для їхнього здоров'я та життя. На сьогодні 40 % всієї території країни заміновано, на думку голови Київської обласної державної адміністрації, на повне розмінування Київщини може піти від 8–10 років [12, 13]. Проведені наразі візити до військових об'єктів організовувалися виключно для налагодження міжнародного співробітництва з іншими країнами. Відповідно в післявоєнний період можна робити припущення про зростання ролі військового туризму, збільшення попиту та послуг, що надаватимуться. У період воєнного стану повноцінно не можна розглядати той набір, який можуть пропонувати туристичні фірми: військово-польові ігри, відвідування закритих військових об'єктів, поїздки на військовому транспорті – усе те, що характеризує побут звичайного військовослужбовця. Саме тому альтернативним варіантом буде слугувати відвідування тематичних музеїв та меморіальних комплексів. Сьогодні на території Київської області можна відвідати: парк "Київська Русь" (с. Копачів, Обухівський р-н), київський укрпайон, залишки дерево-земляних оборонних укріплень городища – валів та ровів (м. Вишгород), меморіальний комплекс "Парк Козацької слави" (с. Мазепинці, Білоцерківський р-н) та інші. З огляду на те, що Київська область нараховує 7 районів (Білоцерківський, Бориспільський, Броварський, Вишгородський, Обухівський, Фастівський, Бучанський), тут дійсно зібрана велика кількість унікальних об'єктів. Детально з ними можна ознайомитися на туристичному порталі "Мандруй Київщиною", який підтримується Київською обласною військовою адміністрацією (департаментом з туризму) [14]. У межах цієї платформи зібрані кращі локації та об'єкти, а також туристичні маршрути. З початку війни ними було розроблено VR-музей пам'яті війни, у якому за допомогою 3D-турів можна побачити наслідки російської окупації в Ірпені, Бучі, Гостомелі, Горенці та інших містах і селах області. Також у післявоєнний період готується впровадження пропозиції з боку ДАРТ (Державне агентство розвитку туризму) та КОВА (Київська обласна військова адміністрація) щодо створення меморіальних комплексів та музеїв, присвячених сучасним подіям (російській агресії) та її наслідкам. Розглядаючи ресурси Київської області для розвитку військового туризму, варто взяти на наявність 133 музеїв історичного напрямку, з яких 25 належить до військово-історичної тематики і 36 з історико-краєзнавчим профілем [15]. Для туристів цікавим буде також відвідання щорічних фестивалей, які проводяться у різних районах

області. Серед тих, що згадуються на різноманітних інформаційних порталах (zruchno.travel, укрінформ, моя Київщина), можна виділити: фестивалі "Соловей НЕ розбійник?", "Билини стародавнього Києва" (Броварський район, вересень, серпень), чемпіонат Європи з середньовічного бою "Зов героїв", фестиваль історичної реконструкції "Древній Треполь" (Обухівський р-н, вересень, травень), фестиваль "Перемога.UA" (Бучанський р-н, травень).

Розглядаючи перспективи розвитку військового туризму на Київщині, важливо розуміти географію його відвідувачів. Актуальна статистика, яка доступна та відкрита в межах сайту ДАРТ чи туристичних платформ, дозволяє отримати інформацію про відвідуваність туристами регіону. Туристична відвідуваність у регіональному розрізі наявна не для всіх міст, однак м. Київ станом на 01.12.2021 р. відвідало майже 700 тис. туристів з різних країн, таких як Білорусь, Туреччина, Ізраїль, Німеччина, Саудівська Аравія та США. Оскільки збір даних ведеться лише по тим громадянам, які купували турпутівки в суб'єктів туристичної діяльності, то можна припустити, що Київську область також відвідала значна частка туристів, які мають там родичів, знайомих або ж знайшли цікаві локації поряд з м. Київ. У 2019 р. Київську область відвідало 73 954 тис. іноземних туристів та 253 099 тис. внутрішніх. Звісно, динаміка у подальші роки ймовірно зменшувалася через Covid-19 у 2020 р. і початок повномасштабної війни в 2022 р. Проте із закінченням військових дій та поверненням до нормальної економіки та можливостей для розвитку туристичної галузі показники відвідуваності з часом зможуть повернутися до довоєнних. Київська область завжди лідирувала поряд з Львівською та Одеською за чисельністю відвідувань, саме тому орієнтації на спеціалізований туризм (військовий) зможе привабити більше нових груп любителів військово-історичної тематики. Географія потенційних відвідувачів може бути розширена внаслідок такого фактора, як міжнародна допомога відновленню зруйнованих міст. Мається на увазі те, що сьогодні архітектори, окремі компанії та уряди будуть допомагати містам Київської області повертати свій зовнішній вигляд. Наприклад, американська компанія Gensler, відомий японський архітектор Хірокі Мацура та багато інших виявили бажання допомогти м. Ірпіню. Окремий регіон Франції (Іль-де-Франс) хоче відновити зруйноване м. Бородянка. Наразі міста Київської області відвідало чимало архітекторів, які разом з українськими представниками працюють над концепцією містобудування. Відповідно до цього інтерес до відвідування регіону зростатиме, адже європейцям цікава тематика повоєнної відбудови України та залученості до цього процесу.

Туристична галузь, починаючи ще з часів пандемії Covid-19, не змогла до кінця повернути статистику доходів та кількість туристів, зіштовхнувшись з новими викликами ведення військових дій, закриттям кордонів та припиненням функціонування багатьох закладів сфери послуг. Важливою сьогодні є розробка концепції розвитку післявоєнного туризму в межах досліджуваної території та формування пропозицій щодо організації. Відповідно до цього було сформовано ряд рекомендацій, які можна було б втілити при функціонуванні стабільної безпечної ситуації для залучення як внутрішніх, так і міжнародних туристів, а саме:

1) створити мобільний додаток про знакові місця Київщини (на базі сучасних подій), куди будуть внесені туристичні маршрути, пам'ятки з описом та аудіо, а також вікторина для перевірки знань про історичну та військову спадщину Київщини;

2) розробити маршрут, що проходить залізничним сполученням між населеними пунктами: Буча, Ірпінь, Гостомель тощо, по аналогії до концепції потяг "4-х столиць" (Київ, Мінськ, Вільнюс, Рига);

3) розробити інтерактивний маршрут по Q-кодам до місць, де відбувалися військові дії з елементами показу бомбосховищ та облаштованих укриттів;

4) організувати одноденну "екскурсію" на військову частину Київщини, під час якої всі охочі (туристи) зможуть відчувати на собі військову службу і побачити зсередини українську армію: одягнути форму, допомогти військовим, пожити в казармі. Звісно, ця пропозиція має враховувати те, що окремі військові частини є стратегічними об'єктами, тому їх відвідування має бути обмеженим або ж не входить до списку потенційно можливих для візитів. Насправді, такий досвід використання військових частин для туризму широко представлений в такій країні, як Ізраїль, де він приносить значну економічну та іміджеву користь. Турист, який бажає на собі відчувати військове життя, може бути допущеним на 1 день до воєнного мистецтва Ізраїльських військовослужбовців. Для початку їм дають змогу долучитися до військової логістики, де вони, працюючи на заводі, допомагають збирати деталі до військової техніки. Зброї туристам не дають, адже для цього потрібні спеціальні дозволи, однак у всьому іншому їхній побут нічим не відрізняється від буднів військового: живуть у казармі по 4 людини, носять військову форму. За рік Ізраїль приймає близько 5 тис. таких туристів;

5) в одному з музеїв можна створити відеоплатформу, де кожен відвідувач матиме можливість послухати щоденники людей, які перебували на окупованих територіях, пройтися лабіринтом справжнього бомбосховища, а також послухати розмови близьких, які розповідають про переживання війни в Харкові, Ізюмі, Маріуполі та інших містах України;

6) з огляду на те, що для багатьох зруйнованих міст Київщини закордонні архітектори пропонують свої проекти відновлення, можна запросити туристів на демонстрації робіт від відомих архітекторів. Це буде сприяти створенню додаткової реклами і демонструвати міжнародне співробітництво України з іншими державами;

7) створити музичний фонтан, що складатиметься з пісень, які під час війни стали символами для українських жителів;

8) розробити фестиваль приготування їжі на відкритому повітрі, який буде аналогією до ситуації, коли місцеві жителі в умовах окупації виходили й готували їжу біля своїх будинків;

9) зробити виставку квітів на полі чи в парку (або у воронках від снарядів) як символ звільнених з цих територій.

Можна пропонувати туристам посадити квіти, які вони можуть привезти зі своїх країн або ж купити місцеві;

10) раз на рік (напр., у Міжнародний день дружби) можна проводити виставку собак (до прикладу під назвою "Патрон"). Оскільки під час війни домашні улюбленці для багатьох українців стали невід'ємною частиною їх самих, то багато біженців рятувалися разом з тваринами, які так само, як і люди отримали психологічну травму. Іноземці повністю розділяють таку любов українців до тварин, оскільки самі мають по декілька домашніх улюбленців. Ця виставка буде не професійною, а більше тематичною, де як українці, так і іноземці, зможуть продемонструвати своїх тварин;

11) створення окремого комплексу з тематичними кімнатами, присвяченого різним містам України, які пережили найстрашніші події. Наповненням могли б слугувати фото загиблих, записки їхніх рідних, якісь побутові речі, які люди лишали або губили, тікаючи від війни. Окрема зала могла б вміщувати воскові фігури, аби люди могли "познайомитися" з обличчям своїх героїв – військових, волонтерів та простих людей, які сприяли вигнанню окупанта та якнайшвидшій відбудові міст. У цей комплекс можна вмістити багато цікавого, що буде приваблювати до себе туристів не лише з України, а й з-за кордону.

Для комплексного висвітлення теми військового туризму та його розвитку протягом наступних років після завершення війни Росії проти України варто звернутися до стратегії розвитку туризму Київщини. Актуальною до кінця 2023 р. залишається програма розвитку туризму Київської області на 2021–2023 рік [16]. В її основі було закладено розвиток ділового, гастрономічного та сільського туризму. Звісно, до початку повномасштабного вторгнення тематика військово-історичних турів не перебувала в пріоритетних цілях. У цьому документі наголошено на тому, що Київська область володіє значним історико-культурним потенціалом і розвиток туризму має базуватися на раціональному використанні етнічних, історичних та архітектурних пам'яток краю. Виходячи з цього, можна говорити про можливість розвитку нового напрямку туризму, який раніше не розглядався як самостійний. Окрім зазначеної програми з розвитку туризму для Київського регіону в Україні, Кабміном прийнята загальна Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. [17]. Звісно, у ній також прописані потенційні напрями туризму, які не поширюються на той, що досліджується в цій публікації. Очевидно, у силу нових обставин після закінчення військових дій обидві стратегії будуть скореговані й можуть містити елементи військового туризму. Важливим залишається його розвиток таким чином, щоб Україна не сприймалася як "гаряча точка" з конфліктними територіями, зруйнованою інфраструктурою міст та небезпечною для відвідування. Тож згідно з розглянутими документами наразі доцільним є висунення рекомендацій та гіпотези про те, що військовий туризм все ж займе свою нішу серед інших видів туризму. Можливо, він не буде масовим, але цікавість до нього поступово зростатиме. На сьогодні в кожній європейській країні, яка пережила війну, з початком політичної трансформації відмічався приріст інтересу до військового туризму. Оскільки населення виявляло бажання знати своїх полководців, побачити на власні очі історичні артефакти, оборонні споруди, і таким чином вони проявляли патріотизм та любов до Батьківщини.

Отже, військовий туризм у Київській області є доволі конкурентоспроможним та гарантує повну безпеку туристів по завершенню війни. Можна допустити, що події, пов'язані з анексією Криму та частковою окупацією

Донецької та Луганської областей до 24 лютого 2022 р., призвели до зменшення в'їзних туристів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Після перемоги України у війні з Росією ми матимемо зворотну ситуацію, коли туристам, які люблять активний та екстремальний відпочинок, буде цікаво відвідати нашу державу. Також, з огляду на те, що в Україні є чимало етнографічних груп, а також те, що уряд сусідніх країн приймають наших біженців на своїй території, після завершенню війни всі, хто контактував з українцями, очевидно, зацікавляться нашою державою і захочуть її відвідати. Налагодження такого культурного співробітництва, зокрема через українських біженців з приймаючою їх родиною, є доволі сприятливим для збільшення туристичних можливостей.

Висновки. Аналізуючи стан військового туризму в Україні, зокрема на прикладі одного з її регіонів (Київська область), можна стверджувати, що на базі наявних ресурсів доцільно розробляти рекреаційно-туристичну програму з військової тематики. Завдяки аналізу стратегій розвитку туризму було виявлено завдання і цілі, які стояли на поточний рік, що дозволило скласти цілісне уявлення про місце військового туризму серед інших видів. Відповідно до цього було запропоновано ряд заходів, які можна було б втілити по завершенню війни. Зважаючи на те, що військово-історична тематика не входила до цих документів, важливо було продемонструвати необхідність та готовність населення України до організації внутрішнього туризму завдяки контент-аналізу та опитуванню певної частини населення щодо їхніх поглядів на відвідування територій, що стали символами війни (Буча, Бородянка, Ірпінь тощо). Отже, було аргументовано перспективність розвитку нового виду туризму, який, з одного боку, поєднує в собі переваги культурно-історичного, а з іншого, по-новому підіймає нові аспекти історії. За результатами проведеного дослідження було складено карту пам'яток України, яка наочне дозволяє побачити географію їхнього поширення. Отже, наявність і використання всіх доступних ресурсів дозволить Київській області швидше відновитися в економічному плані шляхом монетизації від наданих послуг та сформувати позитивний туристичний імідж.

Список використаних джерел

- Поліщук О. Теоретичні засади дослідження мілітарі-туризму // Туризм і рекреація – теоретичні і методологічні основи туризму і рекреації, SWorld, 1-12 Oct. 2014. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2014>.
- Кампов Н., Касинець О. Військовий туризм як перспективний різновид спеціалізованого туризму на Закарпатті : мат.-ли VII Міжнар. наук.-практ. конф. "Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання", 24-25 бер. 2016 р., м. Черкаси. У 2-х т. / Міносвіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Т. 1. Черкаси : Вид-ц Чабаненко Ю.А., 2016. С. 75–78.
- Кушнар'єв В., Поліщук О. Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстремального та пізнавально-розважального туризму // Вісн. Київ. нац. ун-ту культури і мистецтв. Серія: Туризм, 2018. № 1. С. 107–118. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7603.1.2018.151825>.
- Корнілова Н., Скупенко К. Військово-патріотичні тури – сучасний напрямок внутрішнього туризму : мат.-ли X Міжнар. наук.-практ. конф. "Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання", 21-22 бер. 2019 р., м. Черкаси. у 2-х т. Черкаси : ЧДТУ, 2019. С. 42–47.
- Барвінок Н. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни // The actual problems of regional economy development, 2022. Т. 2, № 18. С. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217>.
- Маларчук, Н., Чирва О. Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни на прикладі військового туризму // Економічні горизонти, 2022. №4(22). С. 34–42. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014).
- Любіцева О., Бабаицька В. Туризмознавство: вступ до фаху : підручник. К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. 335 с.
- Кіптенко В. Менеджмент туризму : підручник. Київ : Знання. 2010. 502 с.
- Винниченко І. Воєнний туризм в Україні: умови та перспективи розвитку // Географія та туризм, 2016. Вип. 35. С. 71–79.
- Смирнов І., Бурніс В. Географія ресурсної бази військового туризму США (XVIII-XIX ст.) // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Географія, 2017. № 68-69. С. 134–139. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.26>.
- Мапа культурних втрат // Український культурний фонд. URL: <https://uaculture.org/culture-loss> (дата звернення: 03.02.2023).
- Sky News: понад 40 % території України заміновано. URL: <https://prn.ua/sky-news-ponad-40-terytorii-ukrainy-zaminovano/> (дата звернення: 03.02.2023).
- На розмінування Київщини піде 8–10 років – Кулеба // suspilne.media, 8 черв. 2022. URL: <https://suspilne.media/247914-na-rozminuvannya-kiivsini-pide-8-10-rokiv-kuleba/> (дата звернення: 28.01.2023).
- Мандруй Київщиною. URL: <https://kyivregiontours.gov.ua/> (дата звернення: 28.01.2023).
- Дюдя Л. Довідка про діяльність музеїв закладів освіти як центрів національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді Центр творчості дітей та юнацтва Київщини. URL: <https://www.kids-center.com.ua/> (дата звернення: 03.02.2023).
- Про схвалення проекту Програми розвитку туризму Київської області на 2021-2023 роки // КОБА, 2020. URL: <https://koda.gov.ua/normdoc/pro-skhalennya-proiektu-programi-rozvi-3/> (дата звернення: 28.01.2023).
- Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року // Укр. н.-д. ін-т мед. реабілітації та курортології Мінорхорони здоров'я України. URL: <https://kurort.gov.ua/bez-kategoriyi/strategiya-rozvytku-turyzmu-ta-kurortiv-na-period-do-2026-roku> (дата звернення: 03.02.2023).

References

- Polishchuk, O. (2014). Theoretical foundations of military tourism research. *Tourism and recreation – theoretical and methodological foundations of tourism and recreation*. [in Ukrainian].
- Kampov, N., & Kasinets, O. (2016). Military tourism as a promising type of specialized tourism in Transcarpathia. *Proceedings of the 7th International Scientific-Practical Conference "Tourism and hotel-restaurant business in Ukraine: problems of development and regulation"*, March 24-25, 2016, Cherkasy, Ukraine (Vol. 1, 75-78). Cherkasy, Ukraine: Ministry of Education and Science of Ukraine, Cherkasy State Technological University, Publisher Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].
- Kushnariov, V., & Polishchuk, O. (2018). Military tourism as an innovative direction of extreme and cognitive-entertainment tourism. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Tourism*, 2018(1), 107-118. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.1.2018.151825> [in Ukrainian].
- Kornilova, N., & Skupenko, K. (2019). Military-patriotic tours – a modern direction of domestic tourism. *Materials of the X International scientific-practical conference "Tourism and hotel-restaurant business in Ukraine: problems of development and regulation"*, March 21-22, 2019, Cherkasy: in 2 volumes. Cherkasy: ChDTU. 42-47. [in Ukrainian].
- Barvinok, N. (2022). Prospects for the development of military tourism in Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war. *The actual problems of regional economic development*, 2(18), 206-217. <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217> [in Ukrainian].
- Malarchuk, N., & Chyrva, O. (2022). Problems and Prospects of Developing Unusual Types of Tourism in Ukraine after the Russian-Ukrainian War: A Case Study of Military Tourism. *Economic Horizons*, 4 (22), 34-42. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014) [in Ukrainian].
- Lyubitsieva, O., & Babarytska, V. (2008). *Tourism Studies: Introduction to the Profession*. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University". [in Ukrainian].
- Kiptenko, V. (2010). *Tourism management*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
- Vynnychenko, I. (2016). Military tourism in Ukraine: conditions and prospects for development. *Geography and Tourism*, 35, 71-79. [in Ukrainian].
- Smymov, I., Burnis, V. (2017) Geography of military tourism resource base in USA (XVIII-XIX cent.). *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*, 3-4 (68-69), 134-139 [in Ukrainian].
- Ukrainian Cultural Foundation. (n.d.). Map of cultural losses. <https://uaculture.org/culture-loss>.
- Sky News: more than 40% of the territory of Ukraine is mined. <https://prn.ua/sky-news-ponad-40-terytorii-ukrainy-zaminovano/>.
- It will take 8-10 years to demine Kyiv region – Kuleba. <https://suspilne.media/247914-na-rozminuvannya-kiivsini-pide-8-10-rokiv-kuleba/>.
- Travel through the Kyiv region. <https://kyivregiontours.gov.ua/>.
- Dyudya, L. Reference on the activity of museums of educational institutions as centers of national-patriotic education of children and patriotic youth. Center for the creativity of children and youth of Kyiv region. <https://www.kids-center.com.ua/>.
- About the approval of the project of the Tourism Development Program of the Kyiv Region for 2021-2023. <https://koda.gov.ua/normdoc/pro-skhalennya-proiektu-programi-rozvi-3/>.
- Strategy for the development of tourism and resorts for the period until 2026. <https://kurort.gov.ua/bez-kategoriyi/strategiya-rozvytku-turyzmu-ta-kurortiv-na-period-do-2026-roku>.

Надійшла до редколегії 29.03.23

S. Uliganets, PhD (Geog.), Associate Prof.

e-mail: uliganetz@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9960-6752,

L. Melnyk, PhD (Geogr.)

e-mail: lysil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2932-3773,

U. Shynkarenko, Master Student

e-mail: ulya.shinkarenko11@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7625-1947

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF MILITARY TOURISM AS ONE OF THE DIRECTIONS OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE (USING THE EXAMPLE OF KYIV REGION)

This study examines modern changes in tourism of Ukraine, which are associated with increased interest in military tours. Using the example of the Kyiv region, with the help of consideration of tourism industry subjects (travel companies) and population survey, the possibilities of developing a new segment of tourism for this area were considered. Before the start of Russia's full-scale aggression against Ukraine in 2022, this direction was not sufficiently represented in general in all regions, although the historical and cultural base is quite significant. By examining the cultural heritage in the country in whole and in one of its regions – the Kyiv region – the diversity of military objects, fortification lines, museums, historical battlefields, as well as the transformation of the population and the willingness to show their history and experience of the struggle for independence were noted. Taken into consideration, that military tourism is for self-education and personal experience, it is an important part of allowing visitors to immerse themselves in places associated with patriotic events. At the moment, the borders of Ukraine are closed for tourists, the state is under martial law, and the security situation does not allow the full development of the tourism industry. However, important for those, who are working in the service sector is the post-war recovery and the presentation of a strategy for the development of tourist destinations. Accordingly, we proposed a number of recommendations for the development of military tourism in the Kyiv region, taking into account the vision of local residents and the events that took place there. Among the submitted proposals, the main focus was on symbols of indomitability during the war (the rooster from Borodianka, Patron the dog, Ukrainian songs created during the war, etc.), which can serve as names for festivals, master classes, etc. The research presented by us is relevant from the point of view of the inevitable growth of interest on the part of foreign tourists. That is why the research is based not simply on the historical or architectural analysis of the objects, but on the consideration of the current situation, which provides the opportunity to review the cities that were under occupation. From this point of view, military tourism that will develop in the post-war period should be based on both qualitative and quantitative research methods, which with a thorough analysis will increase interest in military activities without harming the local population.

Keywords: military tourism, Kyiv region, historical and cultural resources, museum complexes, excursions.